

УДК 330.101(075.8)
ББК 65.012.3я73
Н 35

Авторський колектив

О. П. Тищенко, канд. екон. наук, доц. (теми 1, 7); **А. Є. Никифоров**, канд. екон. наук, доц. (розділ 2); **Т. Ф. Куценко**, канд. екон. наук, доц. (розділ 3.1); **В. І. Жданов**, канд. екон. наук, доц. (розділи 3.2; 3.3); **С. М. Чистов**, канд. екон. наук, доц. (розділи 4.1—4.4, 8, 9); **С. А. Квасов**, канд. екон. наук, старш. викл. (розділ 4.5); **О. А. Цуруль**, канд. екон. наук, доц. (розділ 5); **Д. М. Котенок**, канд. екон. наук, доц. (розділ 6); **А. Г. Ягодка**, канд. екон. наук, доц. (розділи 10, 11); **В. С. Волощенко**, канд. екон. наук, старш. викл. (розділ 12).

Рецензенти

В. В. Корнєєв, д-р екон. наук, проф.
(Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України)

І. В. Розпугенко, д-р наук з держ. управління, проф.
(Національна академія державного управління при Президентові України)

Редакційна колегія факультету економіки та управління

Голова редакційної колегії А. П. Наливайко, д-р екон. наук, проф.

Відп. секретар редакційної колегії Н. М. Євдокимова, канд. екон. наук, доц.

Члени редакційної колегії: В. І. Кириленко, д-р екон. наук, проф.; В. В. Лаврененко, канд. екон. наук, доц.; О. М. Мельник, д-р екон. наук, проф.; Т. Є. Пенкіна, канд. техн. наук, доц.; Є. В. Прохорова, канд. екон. наук, доц.; В. М. Фещенко, д-р екон. наук, проф.; С. М. Чистов, канд. екон. наук, доц.

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
Лист від 27.09.10 № 1/11-8987*

Національна економіка : навч. посіб. / [О. П. Тищенко, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін.] ; за заг. ред. **А. Г. Савченка**. — К. : КНЕУ, 2011. — 646, [2] с.

ISBN 978-966-483-492-3

«Національна економіка» — це навчальна дисципліна, покликана забезпечувати фундаментальну економічну підготовку бакалаврів усіх напрямів галузей знань «Економіка і підприємництво» і «Менеджмент і адміністрування».

«Національна економіка: Навчальний посібник» призначений дати студентам теоретичні знання та найпростіші методичні навички з питань, що відображають виробничі, фінансові й інституційні умови та результати розвитку господарського комплексу країни.

УДК 330.101(075.8)
ББК 65.012.3я73

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ забороняється*

© О. П. Тищенко, А. Є. Никифоров,
Т. Ф. Куценко та ін., 2011
© КНЕУ, 2011

ISBN 978-966-483-492-3

ЗМІСТ

Вступ	7
Розділ 1. Потенціал національної економіки	9
1.1. Національне багатство	10
1.2. Природно-ресурсний потенціал	19
1.3. Людський потенціал	37
1.4. Виробничий та науково-технічний потенціал	46
1.5. Ефективність національної економіки	63
<i>Резюме за змістом теми</i>	75
<i>Терміни та поняття</i>	77
<i>Запитання та завдання для самоконтролю</i>	79
<i>Завдання для індивідуальної роботи</i>	80
<i>Практичні завдання</i>	81
<i>Література для поглибленого вивчення матеріалу</i>	82
Розділ 2. Структура національної економіки	84
2.1. Соціальна структура	85
2.2. Організаційна структура національної економіки	91
2.3. Відтворювальна структура	100
2.4. Структура видів економічної діяльності	111
2.5. Регіональна структура	118
2.6. Структурні зрушення в економіці України	123
<i>Резюме за змістом теми</i>	127
<i>Терміни та поняття</i>	130
<i>Запитання та завдання для самоконтролю</i>	132
<i>Завдання для індивідуальної роботи</i>	133
<i>Практичні завдання</i>	134
<i>Література для поглибленого вивчення матеріалу</i>	135
Розділ 3. Фінанси національної економіки	136
3.1. Державні фінанси	137
3.2. Банківська система	183
3.3. Небанківські фінансово-кредитні інститути	197
<i>Резюме за змістом теми</i>	207
<i>Терміни та поняття</i>	208

3.2. Банківська система

Однією зі складових фінансової системи національної економіки є кредитна система, що охоплює банківську систему та небанківські фінансово-кредитні установи. Залежно від регламентації та ліцензування діяльності банківських і небанківських фінансово-кредитних інститутів розрізняють два типи кредитних систем:

✓ спеціалізована кредитна система — коли існує чітка межа між операціями та принципами регулювання діяльності банків і небанківських фінансово-кредитних установ;

✓ універсальна кредитна система — коли надається можливість практично всім фінансово-кредитним установам здійснювати різні види кредитно-фінансових послуг.

Структурну схему типової кредитної системи показано на рис. 3.12.

КРЕДИТНА СИСТЕМА				
БАНКІВСЬКА СИСТЕМА			СИСТЕМА НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ	
Центральний емісійний банк	Операційні банки		Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути	Поштово-ощадна система
	універсальні	спеціалізовані		
		<ul style="list-style-type: none"> • Інвестиційні • Інноваційні • Ощадні • Облікові • Депозитні • Іпотечні 	<ul style="list-style-type: none"> • Інвестиційні фонди та компанії • Лізингові компанії • Факторингові компанії • Страхові компанії • Брокерські та дилерські фірми • Пенсійні фонди • Фондові біржі • Ломбарди • Кредитні спілки і товариства 	<ul style="list-style-type: none"> • Поштові відділення • Поштово-ощадні установи
ОБ'ЄДНАННЯ БАНКІВСЬКИХ І НЕБАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ				

Рис. 3.12. Структурна схема типової кредитної системи

Головною ланкою кредитної системи у будь-якій країні є банківська система, яка здійснює основну масу кредитних і фінансових операцій. Структуру типової банківської системи подано на рис. 3.13.

Рис. 3.13. Структурна схема дворівневої банківської системи

Слід розрізняти банківську систему у широкому та вузькому розуміннях.

У *широкому розумінні банківська система* — це сукупність різноманітних видів банківських установ та інституцій у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи тій країні в певний історичний період і функціонує в межах єдиного фінансового механізму.

У *вузькому розумінні банківська система* — це законодавчо визначена, чітко структурована та субординована сукупність фінансових установ, які ведуть банківську діяльність на постійній професійній основі, є суб'єктами та об'єктами кредитного регулювання і функціонально утворюють самостійну економічну структуру. Виходячи з даного визначення, банківська система виникає не внаслідок механічного поєднання окремих банків у випадкову сукупність, а будується за заздалегідь виробленою концепцією, у межах якої відводиться певне місце кожному виду банків і кожному окремому банкові.

Банківська система виконує такі функції:

- 1) трансформаційну;
- 2) емісійну — створення платіжних засобів і регулювання грошового обороту;
- 3) стабілізаційну — забезпечення стабільності банківської діяльності та грошового ринку.

1. *Трансформаційна функція* банківської системи базується на аналогічній функції окремих банків і полягає в зміні (трансформації) якісних характеристик грошових потоків, що проходять через банки, трансформуючи ресурси грошового ринку за строками, обсягами, ризиками і в територіальному розрізі.

2. *Функція створення платіжних засобів і регулювання грошового обороту (емісійна)* полягає в тому, що банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу, збільшуючи або зменшуючи її відповідно до зміни попиту на гроші, тобто управляє пропозицією грошей. Це досягається з використанням методів та інструментів грошово-кредитної політики центрального банку, реалізацію якої забезпечує система в цілому.

3. *Функція забезпечення стабільності банківської діяльності та грошового ринку (стабілізаційна)* пов'язана з високими ризиками, притаманними банківській діяльності. Виконання банківською системою цієї функції виявляється, по-перше, у прийнятті низки законів та інших нормативних актів, що регламентують діяльність усіх її ланок; по-друге, у взаємодії банків між собою з використанням інструментів міжбанківського та грошового ринків.

Характер і умови функціонування банківських систем визначаються законодавчо і в кожній країні, мають певні особливості, оскільки їх формування відбувалось у різних історичних умовах, у різні періоди розвитку національних економік. Виокремлюють такі загальні принципи організації та діяльності сучасних банківських систем:

- дворівнева побудова;
- розподіл функцій центрального та всіх інших банків;
- контроль і регулювання діяльності банків другого рівня з боку центрального банку;
- центральний банк не бере участі у конкуренції на внутрішніх грошових ринках.

Структура та функції банківських систем

Залежно від підпорядкованості банків розрізняють два основні типи побудови банківської системи: однорівневу та дворівневу.

Однорівнева банківська система передбачає горизонтальні зв'язки між банками з універсалізацією або спеціалізацією їх операцій і функцій. Усі банки, що діють у країні, перебувають на одній ієрархічній сходинці, виконують специфічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтури. Регулювання діяльності такої системи здійснюється директивно на неекономічних засадах небанківськими державними органами. Такий принцип побудови банківської системи характерний для карликових, економічно слабозвинутих країн, а також для країн з адміністративно-командним типом економічної системи.

Дворівнева банківська система характерна для країн із ринковою економікою. Перший рівень становить центральний банк, другий — мережа операційних банків та інших фінансово-кредитних інституцій, які підпадають під правила його регулювання.

До специфічних рис, які характерні тільки для сучасних банківських систем, можна віднести:

- дворівневу побудову;
- поглиблене, централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо та банківської діяльності в цілому;

- централізований механізм контролю та регулювання руху банківських резервів;
- наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує функціональну взаємодію окремих банків;
- гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи зі збереженням повної економічної самостійності і відповідальності за результати своєї діяльності кожного окремого банку, що входить у систему.

Дворівнева побудова — ключовий принцип побудови банківських систем у ринкових економіках, це є однією з найбільш характерних особливостей у діяльності сучасних банківських систем (див. рис. 3.13). Дворівневність банківської системи характеризується чітким законодавчим розмежуванням прав та обов'язків кожної ланки системи, а також небанківських фінансово-кредитних установ.

На **першому рівні банківської системи** розміщений центральний (емісійний) банк, який є емісійним центром країни і відповідає за стабільність і надійність грошової та банківської систем. Центральні (емісійні) банки країн світу виконують переважно такі *функції, як*:

- розробка та реалізація грошово-кредитної політики;
- емісія грошей і контроль за грошовим обігом у країні;
- фінансове обслуговування органів державної влади та управління;
- кредитно-розрахункове обслуговування банківських інститутів;
- зберігання централізованих золотих і валютних запасів;
- управління валютним режимом;
- регулювання і нагляд за діяльністю кредитних організацій.

Головне завдання центрального банку будь-якої країни при цьому полягає у забезпеченні стабільності національної валюти. Забезпечуючи виконання головного завдання, центральний банк розробляє і забезпечує реалізацію державної грошово-кредитної політики. *Грошово-кредитна політика* — це сукупність заходів з регулювання грошового обігу, кредитування та курсоутворення з метою стабілізації цін і створення умов для економічного зростання та зменшення безробіття. У процесі реалізації грошово-кредитної політики центральний банк застосовує набір монетарних інструментів, серед яких: нормативи обов'язкового резервування; відсоткова політика; нормативи рефінансування комерційних банків; операції з цінними паперами на відкритому ринку; встановлення валютного режиму та регулювання курсу національної валюти; регулювання імпорту й експорту капіталу тощо.

Щодо реалізації центральним банком своїх функцій — у розвинутих країнах існують дві моделі дворівневої **організаційної структури банківських систем**. Відповідно до *першої моделі*, центральний банк проводить грошово-кредитну політику, що розглядається як частина інструментарію, яким володіє орган влади для регулювання економіки. Грошово-кредитну політику, як і бюджетну, структурну політику, політику доходів уряд використовує для виконання цілої низки економічних і соціальних завдань. Така модель організації діяльності центральних банків характерна, наприклад, для Франції, Великої Британії, Японії.

Відповідно до *другої моделі*, перед центральним банком стоїть конкретна мета — підтримувати стабільність цін за допомогою спеціально призначених для цього інструментів грошово-кредитної політики, на яку політична влада фактично не чинить тиску. У рамках такої моделі наприклад, у Німеччині й Нідерландах центральний банк є одночасно і незалежним, і таким, що виконує чітко визначені завдання. Цю організаційну модель, крім країн із федеративним устроєм, у яких центральні банки, як правило, вже давно є незалежними, у наш час використовує багато країн світу, зокрема й Україна.

На **другому рівні банківської системи** розміщені операційні банки, які обслуговують економічних суб'єктів, здійснюючи мобілізацію коштів і кредитно-розрахункове обслуговування.

Банк — це установа для фінансового обслуговування клієнтів та залучення грошових коштів і розміщення їх від свого імені на умовах повернення, платності, терміновості та забезпеченості. Тому основне завдання банку полягає у здійсненні розрахунково-касового обслуговування клієнтів та посередництві у переміщенні коштів від кредиторів до позичальників.

Операційний банк — це багатофункціональний фінансовий інститут, що надає широкий спектр послуг кредитного, страхового та платіжного характеру, а також виконує різноманітні фінансові функції стосовно будь-якого підприємства задля реалізації своєї стратегії.

Банки другого рівня відносно один одного економічно самостійні, рівноправні, такі, що конкурують між собою на грошовому ринку. Заради прибутку вони обслуговують своїх клієнтів, беручи на себе при цьому суттєві ризики: кредитні, відсоткові, валютні тощо.

Види банківських установ можна класифікувати за різними ознаками.

Залежно від *територіальних секторів ринку*, на яких функціонують банківські установи, усі банки можна поділити на:

- регіональні — обслуговують зазвичай клієнтів одного регіону (міста, району, області);
- міжрегіональні — здійснюють свою діяльність на території кількох регіонів (усієї країни);
- міжнародні — здійснюють свою діяльність як у своїй країні, так і за її межами.

Залежно від *форми власності* операційні банки можуть бути:

- унітарними, тобто заснованими на принципах єдиновладдя — такі банки мають одного власника (розпорядника) в особі державного органу чи приватної особи;
- з колективною формою власності.

Залежно від *організаційно-правової форми діяльності* операційні банки можуть створюватися як:

- акціонерні товариства відкритого і закритого типів (акціонерні банки);
- товариства з обмеженою відповідальністю (пайові банки);
- кооперативи (кооперативні банки).

Акціонерні банки формують свій капітал за рахунок об'єднання індивідуальних капіталів засновників через випуск і розміщення акцій банку. Власником капіталу є акціонерне товариство, тобто банк. Акціонери не мають права вимагати від банку повернення своїх внесків, тому акціонерні банки вважаються більш стійкими і надійними.

Пайові банки формують свій капітал за рахунок грошових внесків (паїв) у статутний капітал. При цьому за кожним із учасників зберігається право власності на його частку капіталу, тобто банк не є власником цього капіталу.

Кооперативні банки створюються товаровиробниками за галузевим чи територіальним принципом для задоволення взаємних потреб у кредитах та інших банківських послугах.

Залежно від *діапазону операцій*, що їх виконують банки, у сучасних банківських системах розрізняють:

- універсальні банки, які мають можливість виконувати увесь спектр операцій та надають різноманітні послуги своїм клієнтам;
- спеціалізовані банки, своєю чергою, поділяються на три групи:
 - 1) банки з клієнтською спеціалізацією — у своїй діяльності орієнтуються на обслуговування певної категорії клієнтів;
 - 2) банки з галузевою спеціалізацією — у своїй діяльності орієнтуються на обслуговування переважно юридичних і фізичних осіб у межах певної галузі;

3) банки із функціональною спеціалізацією — у своїй діяльності орієнтуються на надання невеликого кола послуг для більшості своїх клієнтів.

Найяскравіше виражена *функціональна* спеціалізація, оскільки вона принципово впливає на характер діяльності банку, визначає особливості формування активів і пасивів, побудову балансу банку, а також специфіку роботи з клієнтурою. У банківських системах за функціональною спеціалізацією розрізняють такі банки: інвестиційні, інноваційні, ощадні, іпотечні, облікові, депозитні тощо (див. рис. 3.12).

Інвестиційні та інноваційні банки спеціалізуються на акумуляції грошових коштів на тривалі строки (зокрема через облігаційні позики) і надання довгострокових кредитів.

Ощадні банки спеціалізуються на кредитуванні населення за рахунок залучення невеликих за розмірами строкових депозитів.

Іпотечні банки здійснюють кредитні операції на тривалий строк, здебільшого під заставу нерухомості.

Облікові та депозитні банки історично спеціалізуються на здійсненні короткострокових депозитних і кредитних операцій.

Серед основних функцій операційних банків виокремлюють дві: трансформаційну й емісійну.

1. *Трансформаційна функція* банків полягає в зміні якісних характеристик грошових потоків, що проходять через банки, за такими напрямками:

- трансформація ризиків;
- трансформація строків;
- трансформація обсягів капіталів;
- просторова трансформація.

Трансформація ризиків полягає в тому, що банки, діяльність яких пов'язана з високим ризиком, вживаючи відповідних заходів, можуть звести ці ризики для своїх вкладників та акціонерів до мінімуму. До таких заходів належать: диверсифікація активних операцій, створення резервів, диференціація процентних ставок залежно від ризикованості кредитів, страхування депозитів тощо.

Трансформація строків полягає у тому, що, мобілізуючи значні обсяги короткострокових коштів і постійно поповнюючи їх, банки дістають можливість певну їх частину спрямовувати в довгострокові позички та інші довгострокові активи. Це дає змогу позичальникам профінансувати свої довготермінові проекти, а кредиторам банків одержати більший дохід за своїми вкладками.

Трансформація обсягів капіталів виявляється в тому, що, мобілізуючи великі обсяги дрібних вкладів, банки дістають можли-

вість акумулювати великі маси капіталу для реалізації масштабних проектів.

Просторова трансформація означає, що банки можуть акумулювати ресурси з багатьох регіонів і навіть з інших країн і спрямувати на фінансування проектів одного регіону, однієї країни, одного об'єкта.

При виконанні операційними банками цієї функції головна увага має приділятися уникненню зловживання окремими банками можливістю трансформувати ризики та строки, оскільки це часто спричиняє кризові процеси як у банківській системі, так і в національній економіці загалом.

2. *Емісійна функція* банків полягає в тому, що вони можуть створювати додаткові платіжні засоби і спрямовувати їх в обіг, збільшуючи пропозицію грошей, або ж вилучати їх з обігу, зменшуючи пропозицію грошей. Цю функцію виконує як центральний банк, емітуючи готівкові гроші та надаючи кредити рефінансування, так і операційні банки, реемітуючи депозитні гроші через механізм кредитування.

Свої функції банки реалізують через виконання певного набору операцій. Усі операційні банки незалежно від форми власності, величини капіталу та спеціалізації виконують операції із залучення грошових коштів на депозити (депозитні операції); операції, пов'язані з розрахунково-касовим обслуговуванням клієнтури (розрахункові та касові операції) й операції з кредитного обслуговування клієнтів (кредитні операції). Водночас перелік операцій, які може здійснювати сучасний банк, значно ширший, а також змінюється залежно від країни та виду банку. Серед операцій, що можуть виконувати найуніверсальніші банки, необхідно назвемо: надання кредитів; депозитні операції; розрахунково-касові операції; управління готівковими потоками; валютні операції; інвестиційні операції; лізингові операції; страхові послуги; брокерські послуги; трастові послуги; консультаційні послуги; інші операції та послуги.

Становлення та розвиток банківської системи України

Формування сучасної банківської системи України розпочалося з проголошення незалежності у 1991 р. Започаткував формування в Україні власної банківської системи ринкового типу Закон «Про банки і банківську діяльність», ухвалений Верховною Радою 20 березня 1991 р. Згідно з ним, «*банківська система України* складається з Національного банку України та інших бан-

ків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону». Банки в Україні можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані. За спеціалізацією банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими).

Національний банк України (НБУ) здійснює регулювання та банківський нагляд відповідно до положень Конституції України, законів «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», інших законодавчих актів і нормативно-правових актів Національного банку України. Відповідно до Конституції України, основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. На виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також у межах своїх повноважень — цінової стабільності.

Законом «Про Національний банк України» також визначаються інші функції НБУ, яких налічується 21. Серед них:

— визначає та проводить грошово-кредитну політику відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики;

— монопольно здійснює готівкову емісію національної валюти;

— виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування;

— встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

— здійснює банківське регулювання та нагляд тощо.

Основною ланкою дворівневої банківської системи України є операційні банки. Відповідно до вітчизняного законодавства, *банк* — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. Банки в Україні створюються в організаційно-правовій формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або кооперативного банку. Основними сферами діяльності банків в Україні є:

• прийом заощаджень та інших коштів, що підлягають поверненню;

• надання кредитів за рахунок власних і залучених коштів;

- здійснення інвестицій за рахунок власних коштів;
- переміщення коштів у межах платіжної системи України.

На початок 2010 р. в Україні зареєстровано 198 банків. Фактично діють 185 банків, зокрема 50 банків за участю іноземного капіталу (з них 18 банків — із 100-відсотковим іноземним капіталом). Обсяг статутного капіталу діючих банків на кінець 2009 року перевищив 119 млрд грн, статутний капітал у розрахунку на один діючий банк досяг 644,3 млн грн (зріс у п'ять разів за останні три роки) (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ УКРАЇНИ

Рік	Кількість діючих банків, одиниць	Статутний капітал, млн грн	Середній розмір статутного капіталу на 1 діючий банк, млн грн
2000	154	3666	24
2003	157	8116	52
2006	170	26 266	155
2009	185	119 188	644

Джерело: Бюлетені НБУ за відповідні періоди.

За розміром статутного капіталу банки поділяються на чотири групи:

- малі банки зі статутним капіталом до 25 млн грн;
- середні — зі статутним капіталом від 25 до 50 млн грн;
- великі — зі статутним капіталом від 50 до 100 млн грн;
- найбільші — зі статутним капіталом понад 100 млн грн.

В Україні на 1 січня 2010 року за розмірами статутного капіталу налічувалося 104 найбільші банки. Доходи банків формуються головно за рахунок традиційних процентних надходжень за кредити.

Залежно від величини активів Національний банк України поділяє усі вітчизняні банки на чотири групи:

- Група I — найбільші банки з активами понад 2,5 млрд грн.
- Група II — великі — з активами від 1,8 до 2,5 млрд грн.
- Група III — середні банки з активами від 0,5 до 1,8 млрд грн.
- Група IV — малі банки з активами до 500 млн грн.

За величиною активів до групи найбільших українських банків потрапляють такі банки (табл. 3.9):

Таблиця 3.9

**ГРУПА І КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ
ЗА ОБСЯГОМ АКТИВІВ (на 01.01.2010, млн грн)**

№	Банк	Активи
1	ПРИВАТБАНК	86 066,1
2	ОЩАДБАНК	59 926,6
3	УКРЕКСІМБАНК	57 196,9
4	РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	54 048,0
5	УКРСИББАНК	46 347,8
6	УКРСОЦБАНК	43 656,9
7	ПРОМІНВЕСТБАНК	30 437,2
8	ОТП БАНК	29 395,2
9	ВТБ БАНК	28 780,1
10	АЛЬФА-БАНК	28 693,6
11	«НАДРА»	24 845,8
12	«ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ»	19 456,8
13	«ФОРУМ»	19 453,2
14	ПЕРШИЙ УКР. МІЖНАРОДНИЙ БАНК	17 399,7
15	РОДОВІД БАНК	16 952,2
16	БРОКБІЗНЕСБАНК	16 162,8
17	СВЕДБАНК	13 852,7
18	КРЕДИТПРОМБАНК	13 578,4
	Усього в групі	606 250,0

Джерело: www.bank.gov.ua

Сукупна величина активів комерційних банків в Україні становить 873,4 млрд грн. Проте величина активів не єдиний критерій, який вказує на величину банку. Ранжування вітчизняних банків Національний банк України здійснює за величиною активів, власного капіталу та статутного капіталу і поділяє всі банки на чотири групи (табл. 3.10). У цій таблиці переважання обсягу статутного капіталу над обсягом власного визначається наявністю збитків 2008—2009 рр. в окремих банків I, II і III груп.

Банківська система в Україні є *самоналагоджуваною*, оскільки зміни економічної кон'юнктури та політичної ситуації неминуче ведуть до автоматичної зміни політики банків. У період економічної чи політичної нестабільності банки скорочують довгострокові інвестиції у виробництво, зменшують терміни кредитування, намагаються збільшити доходи не за рахунок основної діяльності, а за рахунок додаткових (неосновних) операцій. Навпаки, в умовах стабільності й економічного піднесення банки активізують свою роботу як з обслуговування діяльності підприємств, так і довгострокового кредитування національної економіки, переважно за рахунок довгострокових депозитів, наявних у ресурсній базі операційних банків.

Таблиця 3.10

ГРУПУВАННЯ БАНКІВ ЗА РОЗМІРАМИ АКТИВІВ, КАПІТАЛУ ТА СТАТУТНОГО КАПІТАЛУ СТАНОМ на 01.01.2010 (млн грн)

Група	Кількість банків	У цілому по групі:		
		величина активів	власний капітал	статутний капітал
Група I	18	606 250,0	81 384,5	75 805,4
Група II	19	138 333,8	15 501,0	18 556,9
Група III	21	57 033,3	10 095,5	10 777,1
Група IV	121	71 832,6	13 226,6	14 049,1
Усього	179	873 449,7	120 207,6	119 188,5

Джерело: www.bank.gov.ua

Провідним методом регулювання грошово-кредитної політики є облікова політика. Підвищуючи або знижуючи офіційну облікову ставку, центральний банк впливає на можливість комерційних банків надати, а їх клієнтів — отримати кредит, що, в свою чергу, впливає на економічне зростання, грошову масу, рівень ринкового відсотка. Зміна облікової ставки центрального банку викликає відповідну зміну ринкового відсотка і відображається на стані платіжного балансу та валютного курсу. Підвищення ставки сприяє залученню в країну іноземного короткострокового капіталу і в результаті активізує платіжний баланс, збільшує пропозицію іноземної валюти, відповідно, знижується курс іноземної і підвищується курс національної валюти. Зниження облікової ставки призводить до протилежних результатів.

Згідно із законодавством, у більшості країн з ринковою економікою, включаючи Україну, центральний банк має право адмі-

ністративно змінювати величину облікової ставки. Реагуючи на зміну економічної кон'юнктури, центральний банк може як збільшувати, так і зменшувати облікову ставку, й отже, збільшувати чи зменшувати грошову пропозицію. За зменшення облікової ставки попит на гроші центрального банку з боку операційних банків зростає. Операційні банки намагаються взяти більше кредитів, унаслідок чого їх фінансові можливості зростають. Якщо облікова ставка зростає, то реакція операційних банків буде зворотною.

Зміна центральним банком облікової ставки, її збільшення чи зменшення називається політикою «дорогих» чи «дешевих» грошей.

Виходячи з наведеного, облікова ставка центрального банку має бути вищою за всі депозитні ставки та ставки міжбанківського ринку, оскільки кредити рефінансування є найдорожчим банківським ресурсом. Насправді, якщо облікова ставка в певний момент стає нижчою за будь-який інший з банківських ресурсів, цей ресурс припиняє функціонувати в банківській системі країни до зменшення його вартості (відсоткової ставки) до рівня, нижчого за ставку рефінансування. Це пояснюється тим, що коли будь-який операційний банк може отримати більш дешевий ресурс у вигляді рефінансування центрального банку, він не використовуватиме дорожчі ресурси, що усуне необхідність його активного функціонування на міжбанківському ринку та роботи з клієнтами, які, окрім більшої відсоткової ставки із залучення банківських ресурсів, вимагатимуть додаткових грошових витрат, із цим пов'язаних. Тому після зниження облікової ставки банківська система швидко повинна адаптуватися до нових умов за рахунок зменшення як депозитних ставок, так і ставок міжбанківського ринку до рівня, нижчого за рівень нової облікової ставки. Якщо ж цього не відбувається, й облікова ставка протягом відносно тривалого періоду продовжує залишатися нижчою за депозитні ставки, це означає, що операційні банки охоче використовують більш дорогі ресурси, ніж можуть за рахунок рефінансування, тобто на їх роботу величина облікової ставки не впливає, і тому як інструмент грошово-кредитної політики вона втрачає ефективність.

З іншого боку, оскільки за допомогою рефінансування банків створюються додаткові банківські ресурси, які мають використовуватися за допомогою проведення активних операцій, ставка рефінансування не може бути вищою за будь-яку відсоткову кредитну ставку. Цього вимагають принципи прибуткової роботи операційного банку. Якщо ставка рефінансування в певний мо-

мент стає більшою за ставку, під яку нещодавно видавалися кредити, а операційний банк вдається до рефінансування, принцип прибутковості вимагає від нього підвищення кредитних ставок до вищого за облікову ставку рівня. Якщо ж цього не відбувається, й облікова ставка є вищою за кредитну, це означає, що банки не потребують кредитів рефінансування, а облікова ставка припиняє бути активним інструментом грошово-кредитної політики, оскільки вона в даному разі не є тим індикатором, на який орієнтуються операційні банки, проводячи власні активні операції. Це стосується всієї банківської системи, оскільки кредитна ставка кожного окремого банку не може істотно відрізнитися від кредитних ставок, сформованих на ринку грошей іншими банками. Тому якщо якийсь банк отримає кредит рефінансування, він не зможе розмити ці кошти дорожче за інші, а це гарантовано наражає його на збитки, пов'язані з отриманням такого кредиту.

Отже, основною умовою дієвості інструмента рефінансування є обов'язкове виконання в економіці нерівності

$$i_{\text{деп}} < i_{\text{реф}} < i_{\text{к}}, \quad (3.1)$$

де $i_{\text{деп}}$ — найвища в банківській системі депозитна ставка;
 $i_{\text{реф}}$ — облікова ставка центрального банку (рефінансування);
 $i_{\text{к}}$ — найнижча в банківській системі кредитна ставка.

Невиконання цієї умови означає, що облікова ставка не може розглядатися як активний інструмент грошово-кредитної політики. Саме така ситуація і склалася на сучасному етапі економічного розвитку України. Це підтверджується динамікою відсоткових ставок банків та облікової ставки НБУ, наведеною в табл. 3.11.

Таблиця 3.11

СПВІДНОШЕННЯ ОСНОВНИХ СТАВОК ГРОШОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Рік	Ставка за депозитами у національній валюті середньозважена, % річних	Облікова ставка НБУ середньозважена (діапазон зміни), % річних	Ставка за кредитами у національній валюті середньозважена, % річних
1992	68,0	80,0 (30—80)	76,0
1993	187,3	190,0 (80—240)	221,1
1994	171,0	225,9 (140—300)	201,7
1995	61,2	131,0 (60—252)	107,4
1996	34,3	62,3 (40—105)	77,0
1997	18,2	24,6 (16—40)	49,1

Закінчення табл. 3.11

Рік	Ставка за депозитами у національній валюті середньозважена, % річних	Облікова ставка НБУ середньозважена (діапазон зміни), % річних	Ставка за кредитами у національній валюті середньозважена, % річних
1998	22,3	61,6 (40—82)	54,5
1999	20,7	50,0 (45—60)	53,4
2000	13,5	30,6 (27—45)	40,3
2001	11,2	19,7 (12,5—27)	31,9
2002	7,8	9,5 (7,0—12,5)	24,8
2003	7,1	7,0 (7,0—7,0)	20,2
2004	7,8	7,5 (7,0—9,5)	17,9
2005	8,5	9,2 (9,0—9,5)	16,4
2006	7,6	8,9 (8,5—9,5)	15,4
2007	8,2	8,2 (8,0—8,5)	14,4
2008	9,9	10,4 (8,0—12,0)	17,8
2009	14,0	11,1 (10,25—12,0)	20,9

Джерело: www.bank.gov.ua

3.3. Небанківські фінансово-кредитні інститути

В усіх країнах у складі кредитної системи поряд із банківськими установами існує велика кількість різноманітних небанківських фінансово-кредитних установ.

У сучасній економічній літературі небанківські фінансові установи дістали назву *парабанківських* за їхню схожість з банками за номенклатурою операцій і певні важливі відмінності у діяльності та правилах регулювання.

Парабанківські установи нагромаджують грошові кошти підприємств, установ, організацій та населення, зобов'язання яких не є платіжними засобами, а типові пасивні операції не містять депозитів до запитання юридичних і фізичних осіб, не є об'єктом кредитного регулювання і не впливають на пропозицію грошей. Вони не проводять розрахункових операцій від імені своїх клієнтів. Депозити будь-якої парабанківської установи в чистому вигляді не входять до складу грошової маси, вони не впливають на